

DEMOGRAFSKA KRETANJA U SEOSKIM NASELJIMA OPŠTINE KNJAŽEVAC

Marija Bratić, Filip Stojiljković

Departman za geografiju, Prirodno matematički fakultet, Univerzitet u Nišu

Apstrakt. Proces demografskih promena na teritoriji opštine Knjaževac počeo je u drugoj polovini XX veka. Socio-ekonomski razvoj ove teritorije uslovio je smanjenje broja stanovnika. Dok je Knjaževac kao gradski centar ove opštine jačao, urbani periferni delovi su stagnirali. Rad sadrži opis problema koji je danas vodeći za rešavanje, kao i analizu rezultata i njihovih saznanja o uticajima na demografske promene seoskih naselja u opštini Knjaževac. Opština Knjaževac, kao i cela istočna i južna Srbija, izložen je velikim globalnim promenama u strukturi stanovništva u proteklih pedeset godina.

Ključne reči: demografija, promene, problemi, starosna struktura, seoska naselja.

Uvod

Demografski trend na prostoru istočne Srbije opredelili su prirodni uslovi i mogućnost naseljavanja, društveno-ekonomski i politički faktori, kao i nivo opšte razvijenosti. Nakon završetka Drugog svetskog rata, teritorija istočne Srbije bila je zahvaćena intenzivnim promenama demografskih struktura urbane i ruralne populacije. Trend demografske promene pokazuje konstantno smanjenje broja stanovnika, menja se starosna struktura i obrasci porodice i domaćinstava. Kod demografske promene posebno je karakteristična starosna struktura. Prema ovim pokazateljima, regija istočne Srbije, spada u grupu najstarijih. Iz popisa 2011. godine, ona iznosi 25% od ukupnog stanovništva koje je starije od 60 godina.

Grad Knjaževac i sva seoska naselja su tokom pomenutog perioda bili zahvaćeni negativnim promenama. Rezultati dosadašnjih istraživanja pokazuju da su gotovo sve demografske strukture promenjene. Društveno-ekonomski razvoj, krajem XX i početkom XXI veka, u seoskim naseljima opštine Knjaževac uslovio je formiranje određenih funkcija koje su se reflektovale na ukupnu demografsku i regionalnu strukturu datog prostora. Iz tog razloga, Knjaževac izdvajamo kao pol društveno-ekonomskog razvoja. Ovaj prostorno-funkcionalni razvoj doveo je do promena u svim demografskim strukturama teritorije Knjaževca. Seoska naselja koja se nalaze u neposrednoj blizini ovog regionalnog centra opštine Knjaževac gube svoju funkcionalnost i strategiju u svim elementima razvoja.

Predmet i cilj istraživanja

U radu su date osnovne demografske karakteristike, obrađena je detaljna i kompleksna analiza prostora Knjaževačke opštine, kao i svi relevantni prirodni i društveno-ekonomski elementi i faktori. Osvrt je dat na trenutno, stvarno stanje bitnih geografskih elemenata, objedinjenih u skladnu celinu.

S obzirom na to da je ovaj kraj imao burnu istoriju koja se odrazila i na današnje stanje demografskih obeležja i čitav razvoj Knjaževačkog kraja, dovelo je do gašenja mnogih seoskih naselja, i to najviše u podnožju Stare planine. Stabilnost i poboljšanje u razvoju Knjaževačkog kraja mogli bi da obezbede njegovi prirodni potencijali, ali su oni nažalost nedovoljno i neadekvatno iskorišćeni. Iz tog razloga u radu smo pokušali da analiziramo demografsku sliku Knjaževačke opštine, opisali geografski položaj, njegove granice, veličinu i glavne društveno-geografske elemente.

Cilj rada proističe iz samog predmeta i vezan je za utvrđivanje nekih demografskih promena i problema koji nastaju u savremenom dobu usled različitih ekonomskih i socijalnih okolnosti. Glavni zadatak bio je da se oformi odgovarajuća baza podataka najznačajnijih demografskih karakteristika stanovništva. Baza podataka formirana je na osnovu rezultata osam popisa stanovništva Srbije, sprovedenih od 1948. do 2011. godine. Upotrebljen je statistički metod koji se sprovodi na nekoliko vremenskih preseka. Analizirane su promene u broju stanovnika sa 86 seoskih i jednog gradskog naselja, broju i prosečnoj veličini domaćinstava, starosnoj i ekonomskoj strukturi. Pored statističkog metoda korišćen je i metod analize i sinteze, kako bi se utvrdila povezanost socijalnih i ekonomskih problema i demografskih promena.

Geografski položaj opštine Knjaževac

Opština Knjaževac se nalazi u istočnom delu Srbije u prelaznoj zoni njene dve subregije karpatske i balkanske Srbije. Istočna Srbija predstavlja mezoregiju i pripada planinsko-kotlinsko-dolinskoj makroregiji (Marković 1971).

Opština Knjaževac je po mnogo čemu specifična. Pruža se duž celog sliva Trgoviškog Timoka, u donjem slivu Svrliškog Timoka i u gornjem slivu Belog Timoka. Zauzima jugoistočni deo Timočke krajine. Na severu obuhvata južne obronke Tupižnice (Glogovački vrh 1.160 m) i spušta se ka dolini Belog Timoka. Tu prelazi državni put I reda broj 25 između Minićeva i Selačke, odatle se penje ograncima Stare planine (Midžor 2.070 m), odnosno državne granice sa Republikom Bugarskom. Odatle se penje i nastavlja obroncima i grebenom Tresibabe, spušta se u dolinu Svrliškog Timoka, a zatim skreće ka istoku i penje se uz padine Device. Zapadna granica opštine ide obroncima Device, preko Rakinca (546 m), Debelog rta (896 m), prevoja Kondil (663 m), Tumble (912 m), Šiljka (1.070 m), Slemena (1.099 m), lokaliteta Zervin kamen, Vlašskog dela (713 m), Svinjarnika (664 m) i ponovo se penje uz Tupižnicu do Glogovačkog vrha (Prostorni plan opštine Knjaževac, 2011).

Saobraćajno-geografski položaj ove opštine je relativno povoljan. Izlazne putne komunikacije su prema Zaječaru, Nišu, Pirotu, Boljevcu i Sokobanji. Ukupna dužina magistralnih puteva iznosi 33 km, regionalnih 178 km, dok je dužina lokalnih puteva 266 m (Sibinović 2008). Železnička povezanost Knjaževačkog kraja ostvaruje se prugom Prahovo – Zaječar – Knjaževac – Niš, a ovaj pravac je treći po značaju za našu zemlju. On predstavlja deo transbalkanske pruge Prahovo – Niš – Prokuplje – Priština – Peć. Međutim, stanje magistralne, regionalne i lokalne putne mreže je neadekvatno i zahteva hitnu rekonstrukciju i modernizaciju. U lošem stanju je i pomenuti železnički pravac, koji nije elektrificiran, tako da postoji ideja o njegovom ukidanju.

Savremeni demografski problemi i promene

Opština Knjaževac zauzima prostor površine od 1.202 km² i nalazi se na četvrtom mestu po veličini u Srbiji. Pravac njenog prostiranja je severozapad–jugoistok. U administrativno-

teritorijalnom pogledu knjaževačka opština pripada Zaječarskom upravnom okrugu. Značajan deo graničnog područja opštine predstavlja graničnu liniju Republike Srbije sa Bugarskom. Administrativni centar je Knjaževac. Opština obuhvata ukupno 86 seoskih naselja. Teritoriju opštine čine tri veće antropogeografske celine: Timok (50 naselja), Zaglavak (22 naselja) i Budžak sa četrnaest naselja (Vlahović 1999).

Na savremene demografske promene utiču brojni prirodni, kulturni, politički i ekonomski faktori, kao i saobraćajno-geografski položaj (Živković i sar. 2006). Za opštinu Knjaževac, ali i za celu istočnu Srbiju, karakteristična je pojava bele kuge i kontinuirano smanjenje broja stanovnika. Nepovoljni društveno-ekonomski uslovi života odrazili su se na visinu nataliteta, dok su loši zdravstveno-socijalni uslovi uticali na smrtnost stanovništva. To je dovelo do smanjenja prirodnog priraštaja. Brži porast stanovništva sprečavale su i migracije, koje su bile uslovljene pomenutom vekovnom vladavinom neprijatelja, a u novije vreme iseljavanjem mladog, radno sposobnog stanovništva iz seoskih u okolna gradska naselja. Na taj način je u selima ostalo starije stanovništvo, tako da tu nemamo prirodni priraštaj (Pavlović 1998).

Tabela 1. Kretanje broja stanovnika opštine Knjaževac.

Table 1. The movement of the population of the municipality of Knjazevac.

Godine	Ukupno		Knjaževac		Ostala naselja	
	Broj	Indeks	Broj	Indeks	Broj	Indeks
1948.	61.560	100	4.862	100	56.698	100
1953.	61.973	100,7	5.906	121,5	56.067	98,9
1961.	59.445	96,6	7.448	153,2	51.997	91,7
1971.	52.010	84,5	11.249	231,4	40.761	71,9
1981.	48.789	79,2	16.665	342,8	32.124	56,7
1991.	44.036	71,5	19.705	405,3	24.331	42,9
2002.	38.044	61,8	19.941	410,2	18.103	31,9
2011.	31.491	51,2	18.404	378,5	13.087	23,1

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2011 u Republici Srbiji, Upporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, 2011; Knjiga 20, Republički zavod za statistiku, Beograd 2014.

U Tabeli 1, vidimo da se broj stanovnika u periodu od 1948. do 2011. godine smanjio za 38,2%, odnosno, prosečno godišnje 0,7%. To je uslovljeno kako prirodnim, tako i mehaničkim kretanjem stanovništva. U periodu od 1948. do 1953. godine broj stanovnika se neznatno povećao, da bi u narednom periodu nastavio konstantno da opada. Najveći pad u opštini Knjaževac, od 7.435 stanovnika, beleži period od 1961. do 1971. godine. U tom periodu i sve do 2002. godine indeks porasta broja stanovnika je najveći u Knjaževcu. Na nivou ostalih naselja broj stanovnika je u konstantnom opadanju, dok grad Knjaževac beleži porast broja stanovnika. Od 4.862 stanovnika, koliko je grad imao 1948. godine, broj gradskog stanovništva se uvećao na 19.941, po popisu iz 2002. godine. Najveći porast je ostvaren u periodu od 1971. do 1981. godine. U poslednjem popisu iz 2011. godine situacija je malo drugačija. U odnosu na prethodni popis iz 2002. godine, ukupan broj stanovnika je opao za 6.553. Najveći pad primećen je u gradskom naselju, dok je kod seoskih naselja situacija nepromenjena. Tu je i dalje prisutan trend opadanja broja stanovnika. Broj stanovnika u seoskim naseljima opštine Knjaževac opao je za 41,5% u odnosu na ukupan broj stanovnika opštine Knjaževac.

Tabela 2. Promene broja stanovnika u seoskim naseljima opštine Knjaževac 1948–2002.
Table 2. Changes in the number of population in the rural settlements of Knjaževac 1948–2002.

Red.broj	Naziv naselja	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
1	Aldina Reka	315	332	396	184	35	20	12	1
2	Aldinac	847	744	611	391	151	75	26	16
3	Balanovac	666	682	661	568	519	442	328	242
4	Balinac	556	493	400	287	126	61	39	19
5	Balta Berilovac	618	566	448	416	341	256	187	133
6	Banjski Orešac	356	350	323	311	247	154	96	66
7	Beli Potok	1.475	1.498	1.327	1.030	678	446	247	165
8	Berčinovac	566	588	537	434	359	236	174	120
9	Božinovac	259	247	206	136	88	66	26	17
10	Bulinovac	367	371	372	343	299	232	194	174
11	Bučje	1.199	1.159	1.159	912	703	540	380	256
12	Valevac	673	678	637	527	495	362	282	214
13	Vasilj	1.789	1.787	1.793	1.544	1.237	984	758	596
14	Vidovac	228	230	207	150	116	73	45	23
15	Vina	753	1.057	1.037	866	745	573	438	292
16	Vitkovac	1.085	1.063	1.000	751	584	508	362	223
17	Vlaško Polje	423	422	402	354	311	224	172	114
18	Vrtovac	780	767	730	555	447	302	218	143
19	Gabrovnica	792	706	603	201	57	27	10	3
20	Glogovac	284	288	262	208	157	114	73	66
21	Gornja Kamenica	1.208	1.202	1.092	923	789	573	378	258
22	Gornja Sokolovica	236	233	187	161	83	74	41	19
23	Gornje Zuniče	511	528	544	562	606	526	498	420
24	Gradište	189	184	162	128	73	37	31	22
25	Grezna	364	389	444	363	383	379	329	285
26	Debelica	1.118	1.007	989	866	687	551	428	333
27	Dejanovac	492	466	392	262	106	51	27	15
28	Donja Kamenica	1.169	1.166	1.031	750	618	484	371	229
29	Donja Sokolovica	429	413	381	316	263	199	136	86
30	Donje Zuniče	695	716	710	602	592	490	409	374
31	Drvnik	259	199	180	149	76	37	15	7
32	Drenovac	446	475	390	328	268	206	145	98
33	Drečinovac	222	226	230	208	169	135	88	59
34	Žlne	1.099	1.054	917	555	403	223	169	98
35	Žukovac	427	419	346	280	216	169	114	63
36	Zorunovac	603	614	529	435	340	246	181	107
37	Zubetinac	741	721	669	566	432	278	192	110
38	Inovo	419	394	365	269	215	184	100	59
39	Jakovac	939	961	867	723	594	483	350	241
40	Jalovik Izvor	2.151	2.047	1.734	1.282	734	396	239	111
41	Janja	210	236	288	153	83	52	37	23
42	Jelašnica	743	781	767	600	487	353	212	133
43	Kaličina	316	313	304	266	310	298	259	224
44	Kalna	1.326	1.283	1.292	976	834	629	554	287
45	Kandalica	256	251	223	174	129	88	57	25

Red.broj	Naziv naselja	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
46	Koželj	831	775	683	576	432	293	187	96
47	Krenta	608	616	573	388	301	178	145	67
48	Lepena	343	329	317	289	239	191	137	95
49	Lokva	395	373	313	256	177	106	71	42
50	Manjinac	442	427	412	376	290	201	131	70
51	Miljkovac	868	833	798	591	409	239	159	86
52	Minićevo	468	486	838	914	1.138	1.026	878	779
53	Mučibaba	783	746	706	461	311	178	110	62
54	Novo Korito	1.212	1.153	962	715	516	360	208	126
55	Orešac	829	948	907	728	522	453	351	272
56	Ošljane	1.588	1.525	1.208	943	679	437	257	156
57	Papratna	495	447	342	201	84	32	13	5
58	Petruša	349	348	326	279	223	161	120	62
59	Podvis	466	574	738	505	514	461	372	261
60	Ponor	779	793	705	500	362	211	174	66
61	Potrkanje	304	293	287	209	184	108	83	72
62	Pričevac	418	426	374	282	163	96	54	25
63	Ravna	717	717	694	594	440	334	254	165
64	Ravno Bučje	521	436	349	218	85	40	28	15
65	Radičevac	429	404	360	260	180	107	59	29
66	Rgošte	672	701	710	582	516	419	321	266
67	Repušnica	369	333	297	149	12	6	-	-
68	Svrljiška Topla	691	698	595	477	333	212	112	79
69	Skrobnica	923	959	899	754	525	325	179	104
70	Slatina	363	353	337	298	247	176	124	90
71	Stanjinac	762	707	614	506	289	156	97	53
72	Staro Korito	287	280	250	173	128	78	51	23
73	Stogazovac	452	437	418	346	292	184	137	104
74	Tatrasnica	820	724	435	102	45	21	5	3
75	Trgovište	606	644	667	913	1.541	1.998	1.953	1.855
76	Trnovac	613	613	566	439	395	292	230	165
77	Čuštica	1.280	1.296	1.171	952	647	406	253	166
78	Crvenje	688	690	642	414	343	237	152	140
79	Crni Vrh	1.325	1.303	1.243	805	383	225	134	91
80	Šarbanovac	142	145	119	90	68	39	25	13
81	Šesti Gabar	1.404	1.270	1.118	774	495	308	173	88
82	Štipina	643	651	600	653	644	615	538	466
83	Štitarac	259	254	231	185	142	94	62	59
84	Štrbac	741	719	622	582	453	379	249	153
85	Šuman Topla	313	335	333	236	193	133	78	49
Ukupno		56.698	56.067	51.997	40.761	32.124	24.331	18.103	13.087

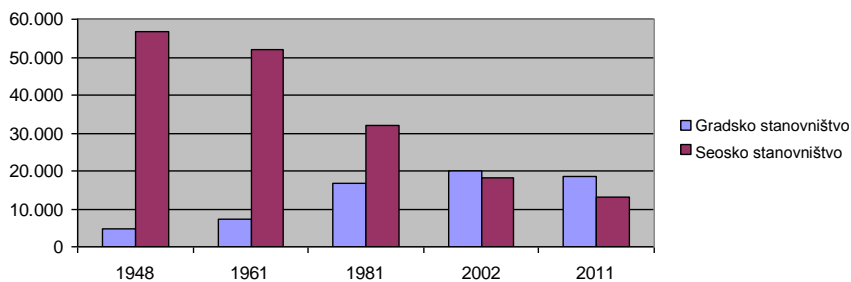
Izvor: Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2011 u Republici Srbiji, Uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, 2011; Knjiga 20, Republički zavod za statistiku, Beograd 2014.

U Tabeli 2 prikazano je kretanje broja stanovnika u seoskim naseljima opštine Knjaževac u periodu od 1948. do 2011. godine. Na osnovu analize podataka iznetih u tabeli potvrđujemo ranije navedenu činjenicu da su sva seoska naselja zahvaćena procesom depopulacije. Broj stanovnika u ovim selima je u konstantnom opadanju. Među seoskim naseljima

opštine Knjaževac u selu Repušnica, prema popisima 2002. i 2011. godine, nije bilo ni jednog stanovnika. Smanjenje broja stanovnika u seoskim naseljima posledica je ne samo negativnog prirodnog priraštaja, već i sve intenzivnijih migracija na relaciji selo – grad. U narednom međupopisnom periodu, od ukupno 86 seoskih naselja na području opštine, potpuno gašenje izvesno je u čak dvadesetak naselja. To su: Aldina Reka, Aldinac, Balinac, Božinovac, Vidovac, Gabrovnica, Gornja Sokolica, Gradište, Dejanovac, Drvnik, Janja, Kandalica, Papratna, Pričevac, Ravno Bučje, Radičevac, Repušnica (gde više nema ni jednog stanovnika prema poslednja dva popisa), Staro Korito, Tatrasnica i Šarbanovac.

Jedini izuzetak među seoskim naseljima je Trgovište. Ovo naselje tokom analiziranog perioda beleži konstantan porast broja stanovnika. Po popisu iz 1948. godine ovo naselje je imalo 606 stanovnika. U svakom narednom popisu broj stanovnika je beležio porast, a najveći u periodu između 1971. i 1981. godine. Godine 2002. ovo naselje je imalo 1.953 stanovnika, odnosno tri puta više u odnosu na broj iz 1948. godine. Po poslednjem popisu iz 2011. godine i u ovom seoskom naselju se beleži blagi pad broja stanovnika za 98 u odnosu na 2002. godinu.

Prema Tabeli 2, vidimo da je najintenzivniji proces demografskog praznjenja zabeležen u planinskim i podplaninskim selima na području Stare planine. Ova seoska naselja su dosta udaljena od glavnih saobraćajnica. Osim smanjenja nataliteta i porasta procenta ostarelog stanovništva, kao razlog koji je doveo do demografskog praznjenja seoskih naselja jeste i njihovo zapostavljanje, odnosno neulaganje u razvoj društvenih i infrastrukturnih delatnosti.

Grafikon 1. Odnos gradskog i seoskog stanovništva u opštini Knjaževac za period 1948–2011.

Graph 1. Relationship between urban and rural populations in the municipality of Knjaževac for the period of 1948–2011.

Seoska naselja, kao što su Gornje Zuniče, Donje Zuniče i Minićevo, nisu se mnogo populaciono smanjila, jer ova sela leže na glavnom putu koji vodi ka Zaječaru. Da je na vreme u ovim selima dobro organizovan prigradski saobraćaj, kao i da su stvoreni uslovi za život slični životu u gradu, sada bi ova naselja imala onaj broj stanovnika koji su imala pedesetih godina, a možda čak i više. Mnogobrojni su uzroci koji su doveli do brzog posleratnog praznjenja seoskih naselja. Obradiva zemlja, koja je još u XIX veku davala dovoljno hrane za prehranu stanovništva, pa čak i poljoprivredne viškove namenjene za izvoz, danas je u jako lošem stanju. Mnoge njive su neobrađene, livade obrasle trnjem, a velike površine šuma su uništene. Prolazeći kroz mnogobrojna seoska naselja, stiče se utisak da je sve izgubljeno. Međutim, može se reći da ima nade za oporavak knjaževačkog kraja. Kako bi se zaustavio proces depopulacije, potrebno je da se u seoska naselja vrati mlado stanovništvo, koje je sposobno da se bavi poljoprivrednom proizvodnjom, ali i koje je sposobno za reprodukciju. Uz zajedničku, planski dobro osmišljenu i organizovanu akciju države, lokalne samouprave, ali i stanovnika, knjaževački kraj može postati značajan proizvođač voća, povrća i stoke.

Tabela 3. Upporedni pregled broja domaćinstava po popisima 1948–2011.
Table 3. Comparative schedule of number of households, according to censuses 1948–2011.

Godine popisa	Broj domaćinstava	Prosečan br. članova po domaćinstvu
1948.	13.893	4,4
1953.	14.229	4,4
1961.	14.744	4,0
1971.	14.612	3,6
1981.	14.993	3,3
1991.	14.305	3,1
2002.	13.492	2,8
2011.	11.539	2,7

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava 2011. u Republici Srbiji, Upporedni pregled broja stanovnika 1948-2011 i stanova 1971-2011 knjiga 21, Republički zavod za statistiku, Beograd 2014.

U drugoj polovini XX i početkom XXI veka broj i struktura domaćinstava u opštini Knjaževac beleži bitne promene. Ovaj proces se manifestuje u povećanju broja domaćinstava i smanjenju broja članova u njima. Najveću prosečnu veličinu domaćinstva ovaj kraj je imao 1948. i 1953. godine (Tabela 3), u proseku 4,4 članova po domaćinstvu. Prema poslednjem popisu 2011. godine prosečan broj članova po domaćinstvu je iznosio 2,7.

U strukturi domaćinstava, nešto više od polovine su dvočlana i jednočlana domaćinstva (52,6%), a 1/3 tročlana i četvoročlana (33,4%). Sa oko 7,5% učestvuju domaćinstva sa pet članova. Domaćinstva sa šest i više članova, koja su po pravilu i višegeneracijska, učestvuju sa oko 6,5%. U Knjaževcu sa Trgovištem najviše su zastupljena dvočlana (23,0%), tročlana (22,8%) i četvoročlana (22,2%) domaćinstva. U prigradskim naseljima najviše imamo dvočlana (25,8%) i jednočlana (23,9%) domaćinstva, a sa 11,8% učestvuju domaćinstva sa šest i više članova. Uglavnom su u selima najbrojnija dvočlana i jednočlana ili samačka, pretežno staračka domaćinstva, odnosno ona procentualno učestvuju sa 69,7% (Prostorni plan opštine Knjaževac, 2011).

Loša ekonomska situacija u našoj zemlji, koja je uslovlila nizak životni standard stanovništva i veliku stopu nezaposlenosti, odrazila se i na samu strukturu domaćinstava. Mladi se retko osamostaljuju, u većem broju ostaju da žive sa svojim roditeljima, tako da to doводи do porasta broja višečlanih domaćinstava.

Tabela 4. Starosna struktura.

Table 4. The age structure.

Godina	Starosni kontigenti stanovništva			Nepoznato
	0-19 godina	20-59 godina	Preko 60 godina	
	Broj	Broj	Broj	
1991.	8.059	21.895	13.976	106
2002.	5.842	17.656	12.776	289
2011.	4.699	15.191	9.200	/

Izvor: Republički zavod za statistiku, Beograd, 2014.

Demografsko starenje stanovništva na početku XXI veka je globalni problem koji nije zaobišlo ni knjaževačku opštinu. Promene starosne strukture izazvane su iz nekoliko razloga. Na starenje stanovništva najviše su uticali sledeći faktori: tendencija opadanja prirodnog priraštaja, migracija na relaciji selo – grad i duže očekivano trajanje života. Kada je u pita-

nju prosečna starost stanovništva 2004. godine, opština Knjaževac je četvrta u Srbiji. Najstarija opština po prosečnoj starosti stanovništva u Srbiji je Gadžin Han sa prosekom od 50,18 godina, zatim Svrlijig sa prosekom 48,67 godina, Ražanj 47,20 godina i Knjaževac 47,15 godina (Sibinović 2008).

U Tabeli 4, vidimo da je 1991. godina bilo više starosnih grupa i da je najbrojnija starosna grupa bila od 20 do 59 godina, dok je najmanja starosna grupa bila od 0 do 19 godina. I 2002. godine najmanja starosna grupa je od 0 do 19 godina. Najbrojnija starosna grupa, prema popisu 2002. godine, bila je grupa koju su činila lica stara 20 do 59 godina. Godine 2002. u svakoj starosnoj grupi bilo je manje stanovnika u odnosu na iste grupe 1991. godine. Jedina razlika je što je u 2002. godini bilo više starijih lica preko 70 godina i u odnosu na 1991. godinu bilo je brojnije. Prema popisu iz 2011. godine situacija je malo drugačija. U ovom popisu kao i u prethodna dva najbrojnija je starosna kategorija od 20 do 59 godina, iako je njen apsolutni udeo znatno smanjen. Najmanji udeo ima starosna grupa od 0 do 19 godina. Ovakva starosna struktura ovaj kraj čini jednim od najstarijih u Srbiji. Sve manji udeo mladog stanovništva posledica je pada nataliteta, odnosno negativnog prirodnog priraštaja, koji je u ovom kraju prisutan već čitavih pedeset godina i koji je doveo do depopulacije seoskih naselja. Izumiranju seoskih naselja doprinele su i emigracije pripadnika mlađih starosnih grupa u Knjaževac, ali i druge obližnje gradove, tako da u najvećem broju seoskih naselja u knjaževačkoj opštini danas dominira stanovništvo starosti preko 65 godina. Kada je u pitanju polna struktura stanovništva knjaževačku opštinu karakteriše skoro izjednačeno učešće muškog i ženskog stanovništva, ali sa minimalnom izraženošću ženskog stanovništva krajem XX i početkom XXI veka.

Zaključak

Teritorija opštine Knjaževac je tokom druge polovine XX veka bila zahvaćena intenzivnim demografskim promenama. Obim ovih promena odnosio se na intenzivno smanjenje broja stanovnika. Glavno obeležje dosadašnjeg demografskog razvoja je izrazita depopulacija. Ovakav negativan trend razvoja zasnovan je na povećanom stepenu migracije, povećanom mortalitetu i negativnom prirodnom priraštaju. Analizirajući podatke popisa stanovništva od 1948. do 2011. godine, došli smo do sledećih zaključaka:

- u selima na teritoriji opštine Knjaževac kontinuirano opada broj stanovnika;
- poređenjem svih međupopisnih intervala od 1948. do 2011. godine, možemo zaključiti da se opadanje broja stanovnika vremenski i prostorno razlikuju;
- sela bliže opštinskom središtu sporije gube stanovništvo;
- sela u brdsko planinskom delu (na višim hipsometrijskim pojasevima) kotline najviše su pogođena procesom depopulacije;
- uporedo sa smanjenjem broja stanovnika dolazi i do promena u ostalim strukturama.

Seoska naselja opštine Knjaževac predstavljaju izraziti primer depopulacije. Proces depopulacije krenuo je tokom druge polovine XX veka i nastavio se i u prvoj dekadi XXI veka. Mnogobrojna seoska naselja su ostala sa veoma slabim demografskim potencijalom, ali postoje i naselja koja još od popisa 1991. godine nemaju stanovnike. Smanjenje broja stanovnika dovelo je i do promena u starosnoj i ekonomskoj strukturi. Mnoga naselja su prešla prag demografske starosti i u njima je proces biološkog obnavljanja zaustavljen, što dovodi u pitanje njihov razvoj i opstanak u perspektivi.

Literatura

- Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2011 u Republici Srbiji, Uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, 2011; Knjiga 20, Republički zavod za statistiku, Beograd 2014.
- Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2011 u Republici Srbiji, Uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, 2011;. Knjiga 21, Republički zavod za statistiku, Beograd 2014.
- Marković 1971: Đ. J. Marković, *Geografske oblasti SFRJ*. Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd.
- Pavlović 1998: M. Pavlović, *Geografija Jugoslavije II*, Savremena administracija, Beograd.
- Prostorni plan opštine Knjaževac. Javno preduzeće Direkcija za razvoj, urbanizam i izgradnju opštine Knjaževac, Knjaževac. 2011.
- Sibinović 2008: M. Sibinović, *Faktori i faze ekonomsko-geografskog razvoja Knjaževca i okoline*. Književni klub Branko Miljković, Knjaževac.
- Vlahović 1999: P. Vlahović, Antropogeografske odlike i etnički procesi u knjaževačkom kraju. *Glasnik Etnografskog muzeja*, Beograd.
- Živković, Pavlović 2006: D, Živković, M. Pavlović, Promena broja stanovnika, domaćinstava i gustina naseljenosti tutinskog kraja. *Glasnik srpskog geografskog društva*, 86 (1): 97–104.

DEMOGRAPHIC MOVEMENTS IN RURAL SETTLEMENTS MUNICIPALITY OF KNJAŽEVAC

Marija Bratić, Filip Stojiljković

Summary. The process of demographic changes in the municipality of Knjazevac began in the second half of the twentieth century. Socio-economic development of the territory has affected the the decrease in population. While Knjazevac as the center of this municipality strengthened, peripheral urban parts stagnated. The article contains a description of the current main problem to resolve and analysis of the results and findings about the impacts of demographic change of the rural settlements in the municipality of Knjazevac. Knjazevac and the whole southeastern part of Serbia are exposed to large global changes in the structure of the population over the last fifty years.

Key words: demographics, changes, problems, age structure, rural settlements.